

RIMANTAS BUIVYDAS

Vilniaus Gedimino technikos universitetas

VIEŠŪJŲ ERDVIŲ TRANSFORMACIJA LIETUVOS MIESTUOSE

Transformation of Urban Spaces in Lithuanian Cities

SUMMARY

The article deals with the problems of transformation of urban public spaces. It does this by focusing mostly on squares after the reestablishment of independence. The author discusses the tendencies of these transformations and notes that they are extremely controversial. There are attempts to change the structure and functions of these spaces by demolishing signs of Soviet ideology. But at the same time these fast attempts create new visual signs often at the expense of the quality of monuments and the real functions of urban public spaces. Such processes can be traced in earlier historical periods when the repertoire of visual signs was emptied and a need for changes of public spaces occurred. Most recently a new tendency emerged: the interest of private capital urges municipalities to restructure public spaces into parking lots.

SANTRAUKA

Straipsnyje nagrinėjami urbanistinių viešųjų erdvių pokyčiai po Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo. Apžvelgdami viešųjų erdvių (aikščių) transformacijas didžiuosiuose šalies miestuose pastebime, kad šioje srityje būta itin prieštaringų tendencijų: kaip ir anksčiau, buvo skubama keisti ankstesnę paskirtį, naikinant sovietmečio ideologijos ženklus, kita vertus, prasidėjo spartus naujų – nepriklausomybės ideologinių – ženklų kūrimo vėjus, dažnai aukojant tikrąją viešųjų erdvių paskirtį ir monumentų meninę kokybę. Pastebima, kad panašiai buvo elgiamasi ir ankstesniais istorijos laikotarpiais, kai, ištuštėjus atitinkamų vizualinių ženklų ir simbolių repertuarui, urbanistinėse erdvėse juos pakeisdavo naujos epochos vizualinė simbolika ir nauja viešosios erdvės sąranga. Pastaruoju metu išryškėjo dar viena viešųjų erdvių pertvarkymo tendencija: dėl privataus kapitalo interesų įtakos dalis buvusių tradicinių miestų aikščių, užstatomų paminklais, paverčiamos automobilių stovėjimo aikštelėmis.

RAKTAŽODŽIAI: viešos erdvės, skverai, paminklai, miestų kultūra, ideologijos, postkomunizmas.

KEY WORDS: public spaces, squares, monuments, city culture, ideologies, postcommunism.

VIEŠOSIOS ERDVĖS MIESTE: TRADICIJOS IR KAITOS BRUOŽAI

Viešosios erdvės yra išsiskilusių urbanistinėje struktūroje nuo seniausių istorinių laikų. Užtenka prisiminti graikų agorą arba romėnų forumą. Krikščioniškaisiais viduramžiais Europos miestuose viešasis gyvenimas telkėsi dažniausiai šalia rotušių esančiose rinkos aikštėse, kur ne tik prekiauta, bet ir skelbtos svarbiausios žinios, viešai bausti nusikaltėliai, vykdavo valstybinės, religinės, municipalinės iškilmės, turnyrai. Ne išimtis ir Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės sostinė – Vilniaus *Rotušės* aikštėje buvo rengiami dresuotų meškų, keliaujančių akrobatų ir komediantų vaidinimai, atliekamos šventėms skirtos pusiau religinio pobūdžio misterijos, įvairių iškilnių progomis, per katalikų ar stačiatikių šventes, grodavo miesto orkestras. Ne tik Rotušės aikštėje, bet ir kitose viešosiose erdvėse per iškilmes žygiuodavo Vilniaus amatininkai ir pirkliai, miesto įgulos kariškiai, dvasininkai ir universiteto studentai, giedodavo chorai, grodavo orkestrai. Įvairūs pasilinksminimai vykdavo per valstybės valdovų inauguraciją, šeimosines jų šventes.¹

Nors viešųjų erdvių funkcijos laikui bėgant kito, dalis buvusios paskirties tebėra išsaugota iki šių laikų. Urbanistikoje viešosiomis erdvėmis vadinama ta urbanistinės erdvės lauko dalis, kuri paprastai yra apsupta gatvių ir takų tinklo (o tai nebūdinga pusiau viešoms ir privačioms erdvėms). Ji laikoma nuoseklumo, nepertraukiamumo laike ir erdvėje veiksmu, nes jos „gyvenimo trukmė“ yra gerokai ilgesnė nei ją supančių pastatų – pastarieji gali būti periodiškai

nugriaunami, tačiau jų apibrėžiamos viešosios erdvės išlieka.²

Tačiau svarbus yra ne tik jų išlikimumas ar tęstinumas, t.y. tai, kas sietina su tradicija. Kai kurie autoriai patikslina, kad normatyviniu požiūriu erdvės laikomos viešosiomis, jei jas suteikia ir prižiūri vietos valdžia, jei jos yra atviros ir jomis gali be apribojimų pasinaudoti visi miesto bendruomenės nariai.³ Šio straipsnio tikslas yra aptarti ryškiausias pastarųjų dviejų dešimtmečių viešųjų erdvių transformacijas didžiųjų pokomunistinės Lietuvos miestų urbanistiniame audinyje. Nors viešosios erdvės šiuolaikinio miesto gyvenime galbūt yra praradusios dalį savo būtos reikšmės, verta prisiminti žymiojo miesto tyrinėtojo Lewiso Mumfordo kadaise išsakytą pastebėjimą apie tai, kad viso gyvenimo būdo pokytis privers mus išsamiai suvokti socialinę miesto atvirių erdvių funkciją.⁴

Kaip ir kitos pokomunistinės erdvės šalys, Lietuva pastaraisiais dešimtmečiais patyrė ne tik viešojo gyvenimo, bet ir viešųjų urbanistinių erdvių kaitą. Sudėtingas istorinis Lietuvos kelias siekiant nepriklausomybės, patiriant įvairius praradimus ir pralaimėjimus padarė įtakos viešųjų erdvių turinio, funkcijų ir pavidalo pokyčiams. Tenka pripažinti ir tai, kad šie pokyčiai ne visuomet buvo nulemti politinių ideologijų (vyraujančios ir kolonizuojančios bei jai besipriešinančios) priešpriešos. Dažnai įvairūs tokių erdvių pasikeitimai yra nulemti natūralių miesto plėtros procesų, dėsningos sociokultūrinės pažangos, urbanistinio

audinio pertvarkymų, naujų poreikių įtvirtinimo ir panašiai.

Deja, per pastaruosius du nepriklausomybės dešimtmečius buvo padaryta nemažai pertvarkymų, kurie nebuvo visiškai natūralūs, veikiau susikaupusio nacionalinio patoso bei jį išreiškusios institucijų retorikos vaisiai. Taip, pvz., atsitiko su Kauno miesto Ažuolynu – miestiečių pamėgta viešąja erdve, kuri pasižymėjo jaukiu rekreacinės paskirties skveru su dekoratyvine gana apibendrintų formų jaunų moterų skulptūriniu grupe bei greta jos buvusiu fontanu su „šokančiomis“ vandens čiurkšlėmis. Tačiau skubotai priimtu miesto vadovų sprendimu šis gyventojus laisvalaikiu traukęs skveras buvo sunaikintas, o vietoje jo buvo įrengta didelių gabaritų aikštė su jos gale esančiu aukštu monumentu, kuris buvo skirtas legendinių tarpukario Lietuvos lakūnų, mėginusių perskirti Atlantą – Stepono Dariaus ir Stasio Girėno atminimui. Pasikeitus erdvės turiniui ir paskirčiai, ji iš esmės transformavosi į didingą, oficialų erdvinį darinį, deja, nebetekusį ankstesnio jaukumo ir traukos. Akivaizdu, kad ši aikštė atgyja tik oficialių švenčių ir iškilmų dienomis, o šiaip jau dabartinia-

me miesto audinyje yra tuštoka ir retai lankoma.

Šiame straipsnyje nesiekiame pristatyti ar juo labiau išsamiai aptarti detalią Lietuvos miestų viešųjų erdvių transformacijų chronologiją. Tačiau manome, kad būtų naudinga aptarti išryškėjusias tendencijas, daromas klaidas ir jų priežastis, kadangi visa tai turi nemenkos įtakos šiandienės Lietuvos miestų kultūrai.

Nuo senų laikų Lietuvos viešųjų erdvių tipologijoje vyravo įvairios paskirties (universalios, gyvulių, malkų, žuvų) rinkų aikštės, kurios mieste egzistavo ir kaip specialios teritorijos, ir kaip integralios rotušių aplinkos dalys. Dauguma tokių vietų ilgainiui, miestui plėtojantis ir augant, prarado komercinių erdvių vaidmenį ir tapo reprezentacinėmis aikštėmis prie sakralinių objektų, prie svarbių institucijų ir prie iškiliausių didikų rūmų. Taip pat jos įgaudavo ir rekreacinių skverų, miesto sodų paskirtį bei pavidalą. Laikui bėgant keitėsi šių jau pakitusių erdvių paskirtys ir pavadinimai. Galima tvirtinti, kad tai dėsningi evoliucijos procesai, kaip ir naujų viešųjų erdvių atsiradimas miestų teritorijose, iki šiol stokojusiose tokio statuso.

VIEŠOSIOS ERDVĖS KAIP IDEOLOGIJŲ VIZUALINĖ RAIŠKA

Dabartinės Vilniaus Arkikatedros aikštės erdvinė sąranga ir estetinis turinys miesto istorijoje buvo esmingai transformuotas net keletą kartų. Konkretūs istoriniai duomenys apie šios aikštės pradinį pavidalą siekia viduramžius. Tuomet erdvės struktūra buvo visiškai kita – ji buvo mažesnė, suskaidyta į kelias dalis ir jas riboję gynybinės sienos

bei bokštai, senosios katedros tūris, sienomis atitvertas kelias nuo Žemutinės pilies Pietų vartų į LDK Valdovų rūmus, o taip pat rytinės aikštės dalies fragmentas, kadaise priklausęs rūmų sodo teritorijai. Nuo to laiko, kai Lietuvą XVIII a. pab. užėmė carinė Rusija, ėmė nykti, o galiausiai kolonijinės valdžios sprendimu buvo nugriauti LDK Valdovų rūmai,

sienos ir bokštai, o išgriauta erdvė virto neapibrėžtos konfigūracijos dykra.

Vienintelis neabejotinos estetinės vertės reliktas iš to laikotarpio – vietoje senosios katedros atsiradęs klasicistinio stiliaus katedros pastatas ir gynybinio bokšto vietoje iškilęs varpinės bokštas (architektas Laurynas Gucevičius, 1801). Imperinės Rusijos valdžia 1902 m., siekdama suteikti erdvei kuo daugiau reprezentatyvumo ir simboliškai įženklinti savo kolonijinį valdymą, pastatė šios teritorijos pietvakarinėje dalyje gana keistai orientuotą rusų imperatorienės Jekaterinos II paminklą (skulptorius Markas Antokolskis).

Kitas svarbus šios aikštės pokyčių laikotarpis yra XX a. – tarpukaris, kai Vilniaus kraštą buvo okupavusi Jozefo Pilsudskio vadovaujama Lenkija. Konkursą, surengtą aikštės suplanavimui ir maršalo Pilsudskio paminklui pastatyti, laimėjo architektų Romualdo Guto ir Stanislawo Bukovskio projektas. Aikštę norėta pretenzingai pavadinti *Tautos Forumu*.

Nors lenkų valdžiai ir nepavyko patiemis įgyvendinti šio projekto, aukšta jo erdvinio kompozicinio sprendimo kokybė nekėlė abejonių Lietuvos specialistams. Kai Vilnius 1940 m. buvo gražintas Lietuvai, per porą metų projektas su nežymiomis pataisomis buvo įgyvendintas ir šiuolaikinė aikštė turi šį architektūrinį pavidalą.

Naujausiais laikais, jau atkūrus nepriklausomybę ir aikštei gavus Arkikatedros vardą, Lietuvos respublikos ir sostinės valdžios sprendimu buvo nutarta, kad aikštėje iškilis paminklas Vilniaus įkūrėjui – Lietuvos didžiajam kunigaikščiui Gediminui. Itin konfliktiškoje atmosferoje buvo surengti keli paminklo kon-

kurso turai, tačiau be ypatingų rezultatų. Galiausiai, siekiant nuraminti visuomenę apėmusias aistras, buvo pasirinktas iševijos skulptoriaus Vytauto Kašubos ir architekto Henriko Šilgalio projektas.

Galima konstatuoti, kad tai buvo nesėkminga ideologinio kompromiso paieška. Patyrę monumentalistai jau anuomet perspėjo, kad mechanškai padidinta kamerinė, interjerui skirta (nors ir itin preciziškai sukurta) žinomo menininko skulptūra nebus vykusiai įgyvendinta didelių gabaritų aikštės aplinkoje. Taip ir įvyko, juoba, kad sunkiai sergantis skulptorius negalėjo vykdyti projekcinį modelio įgyvendinimą ir koregavimą natūralioje erdvėje.

Kitas kritiškai vertintas paminklo ir visos aikštės aspektas buvo susijęs su paminklo orientacija erdvėje ir jo pastatymo tašku. Dabartinis paminklas stovi centrinėje išilginėje aikštės kompozicijos ašyje, atsigręžęs į aikštę savo priekine siaurąja puse. Tuo tarpu lenkų architektų projekte Pilsudskio paminklas turėjo stovėti pačios aikštės pietrytiniame kampe esančioje terasoje ir įžambinės kompozicijos principu komunikuoti su varpine.

Tačiau pastaruoju metu išryškėjo ir tai, kad Gedimino paminklas nėra niekaip susietas su šiandien atstatytais Valdovų rūmais, nors apie tokią būtinybę anuometiniai konkursą rengę miesto vadovai buvo perspėti. Jau anuomet buvo atkreiptas dėmesys, kad buvo būtina paminklą talpinti ant specialios visomis kryptimis galinčios judėti pseudo platformos.⁵

Taip pasielgus buvo galima bent į aikštę atsukti išraiškingesnę silueto šoninę plokštumą bei paminklo priekinę dalį, o patį paminklą statyti ašyje, jungiančioje Valdovų rūmų įėjimą ir istori-

nės Pilies gatvės žiotis. Akivaizdu, kad tokių specialistų buvo nepaisyta dėl ideologinių priežasčių: dalis visuomenės ir politikų tuo metu įnirtingai priešinosi rūmų atstatymo idėjai. Todėl galima sutikti su architektūros teoretiko Algimanto Mačiulio pastebėjimu, kad „sostinei pastarąjį dešimtmetį nelabai sekėsi statyti paminklus. Būta skubėjimo, nesusi-kalbėjimo, todėl neišvengta klaidų.“⁶

Grįžtant prie carinės Rusijos kolonizacijos laikotarpio Lietuvoje ir tuometinio urbanistinių erdvių ženklavimo paminkliniais elementais proceso, reikia atkreipti dėmesį į akivaizdžias paraleles: tiek rytinėje, tiek vakarinėje Europos dalyje prasidėjo paminklų statymo bumas. Nežiūrint į tai, kad Lietuva Rusijai tebuvo jos „Šiaurės-Vakarų“ krašto provincija, čia carinė administracija stengėsi įterpti į erdvę svarbiausius savo galią ir ideologiją reprezentuojančius ženklus ir vizualinius simbolius. Tarp jų – visiškai keistas, tarsi nuo aplinkos nepriklausomas, o plano sąrangoje elipsoido formos, aptvertas tvorele „sodelis“, kurio centre buvo pastatytas pompastiškas generalgubernatoriaus generolo Michailo Muravjovo (kuris už savo žiaurumą buvo pelnęs „koriko“ vardą) paminklas tuo metu vadinamoje Generalgubernatūros aikštėje Vilniaus senamiestyje. Galiausiai šis niūrus svetimkūnis dinga pačios Rusijos kolonijinės valdžios iniciatyva, o dabartinė aikštė, kurioje yra Prezidentūra, savo dabartinę formą įgavo 1940 m., kai Vilnius vėl tapo Lietuvos dalimi. Verta atkreipti dėmesį, kad viešajai erdvei priešais Prezidentūros pastatą pavyko išvengti naujo skulptūrinio stabo, o ji pati puikiai atlieka tradicinės europietiškos aikštės vaidmenį.

Kitas panašus atvejis – Kaune priešais rotušės pastato fasadą pastatytas pažymėti rusų pergalei prieš Napoleoną 1812 m. kare. Vėliau šis akcidentas buvo pašalintas. Šiandieną daugelis miestiečių ir specialistų veikiausiai sutiktų, kad priešais šio miesto rotušę nebūtinas joks „didingas“ monumentas, kadangi pats pastatas yra vizualiai itin išraiškingas ir monumentalus.

Carinės kolonizacijos laikotarpiu Vilniuje Pilies gatvėje buvo pastatytas visiškai prie aplinkos nederantis rusų poeto Aleksandro Puškino proginis biustas. Įdomu tai, kad šios skulptūros pjedestalas tarpukario Vilniuje buvo panaudotas kompozitoriaus Stanislawo Moniuszko paminklui, pastatytam 1922 metais.⁷

Vilniaus viešosios erdvės buvo transformuojamos ir lenkų okupacijos laikotarpiu. Vis dėlto tie keletas projektų, įgyvendintų lenkų administracijos ir Lietuvai atgavus Vilniaus kraštą, iki šiol gyvuoja beveik nepakitę. Sovietmečiu, po II pasaulinio karo, kai kurios lenkų administracijos įgyvendintos viešųjų erdvių rekonfiguracijos buvo brutaliai deformuotos: sunaikintas originalus, modernizmo dvasia architekto R. Guto 1937 m. suprojektuotas memorialinis paminklas ir renginiams skirta aikštė Juzefo Pilsudskio gimtojo namo vietoje Zalove.

Po I pasaulinio karo Lietuvos Respublikai praradus Vilnių, valstybės laikinąją sostinę tapo Kaunas. Jame ėmė kurtis ir plėtotis šalies politinės, ekonominės ir kultūrinės galios elitas. Palaiptu didėjo dėmesys ir viešųjų erdvių tvarkymui bei naujų aikščių, miesto sodų ir skverų įrengimui. Reikšmingiausiu tokio pobūdžio objektu Kaune tapo Vieniybės aikštė.

Iki 1940 m. didelio ploto Vienybės aikštės erdvėje buvo joje dominuojantis Karo muziejus ir Mikalojaus Konstantino Čiurlionio galerijos kompleksas su Varpų bokštu, Laisvės paminklas, Nežinomo kareivio kapas, Žuvusiųjų paminklas, dešimties iškilių valstybės veikėjų biustai, raiškiai išdėstyta takų sistema bei vejos, gėlynai ir želdiniai. Pasak architektūros istorikės Jolitos Kančienės, Kauno Vienybės aikštė tapo „labiausiai ideologiškai įprasminta erdve, nauju miesto centru, jo simboliu“⁸.

Sovietmečiu šios aikštės erdvės plano sąranga buvo sunaikinta, nugriauti paminklai. Beveik pusė aikštės rytinės dalies atrėžta ir suformuota nauja šiaurės kryptimi išstęta tuščia aikštė, kurioje valdžios nurodymu buvo pastatytas paminklas Leninui. Šiandieną erdvė jau išvalyta nuo ideologizuoto sovietinio objek-

to, tačiau kol kas aikštė neįgavo naujo turinio ir labiau primena tuščią plynę. Tuo tarpu plote priešais muziejaus pastatą ir jį pratęsiančiame sode buvo atstatyti paminklai, sunaikinti prieškarui, o pati Vienybės aikštė yra gyvybingas miesto viešojo gyvenimo ir miesto kultūros elementas.

Tarpukario Lietuvos periodu, miestuose ir miesteliuose buvo įrengtos aikštės ir skverai, kuriuose stovėjo įvairaus meninio lygio paminklai kovoms už laisvę ir Nepriklausomybę, Vytauto Didžiojo jubiliejui skirti plastiniai akcentai – vėlgi sovietmečiu daugelis šių objektų buvo valdžios sunaikinti. Pastaruoju metu pastebima tendencija šiuos buvusius nugriautus paminklus ir paminklinius ženklus atkurti, o tai liudija apie kolektyvinės atminties svarbą pokomunistinėje Lietuvoje.

POSOVIETINIAI PAMINKLAI VIEŠOSIOSE ERDVĖSE

Atkūrus nepriklausomybę Lietuvos miestuose buvo nugriauti arba demontuoti viešosiose erdvėse stovėję ir sovietinę ideologiją reprezentavę paminklai – bendrosios istorinės patirties prasme tai dažnas ir suprantamas reiškinys. Dalis tų paminklų atsidūrė Grūto parke, kur susikaupė savotiška socrealizmo paveldo kolekcija. Kita vertus, beatodairiškas siekis demontuoti visus ir kiekvieną svetimą paminklą nėra visuomenės brandos ir visuomenės deideologizacijos liudijimas.

Pastebima, kad neretai buvę paminklai tiesiog pakeičiami ankstesnę ideologiją nugalėjusių jėgų simboliais – o tai gana archajiškas reiškinys. Taip vietoje sovietinės Pergalės aikštės Klaipėdoje, kur stovėjo ant piono užkelta patranka, atsi-

rado Lietuvninkų aikštė su paminklu pirmosios lietuviškos knygos autoriui Martynui Mažvydui, Vinco Kudirkos aikštė Vilniuje atsirado vietoje buvusios sovietinio generolo Nikolajaus Černiachovskio aikštės su jo skulptūra (kuri buvo perduota šio asmens gimtinei Rusijoje). Šiauliuose, Aušros alėjoje panaikinus Lenino skulptūrą, įrengta aikštė, skirta patriotinio aušrininkų judėjimo garbei su Aušros paminklu jos centre, Panevėžyje, vietoje aikštės su Lenino paminklu įrengus Laisvės aikštę, jos idėjinio ir kompoziciniu akcentu tapo legendinio Panevėžio teatro režisieriaus Juozo Miltinio paminklas. Vilniuje Lukiškių aikštėje buvo nukeltas „pagrindinis“ sovietinės Lietuvos Lenino paminklas, o vėliau Seimo

sprendimu nutarta, kad čia turėtų būti įrengta reprezentacinė Lietuvos valstybės aikštė su Laisvės monumentu.

Lietuvoje yra ir gerokai daugiau viešųjų erdvių, iš kurių buvo pašalinti sovietmečio ideologiniai monumentai, tačiau naujų paminklų jų vietoje neatsirado. O ir pati erdvė, praradusi buvusius vizualinius akcentus, tapo tarsi pusiau neužpildyta, juoba, kad dėl tokių erdvių funkcijų neretu atveju nebuvo apsispręsta. Municipalitytai ir specialistai (architektai, urbanistai, skulptoriai ir kt.) nesutaria, ar tose erdvėse iš viso reikia ką nors statyti, o jeigu statyti, ar tai turėtų būti įprastų, tradicinių formų kūriniai, ar labiau orientuoti į meno avangardą.

Egzistuoja galimybė pažymėti naują politinę situaciją netradiciniais būdais (pvz., taip pasielgta su Vienybės aikšte Kaune ar Prisikėlimo aikšte Šiauliuose, skveras Vilniuje Pylimo gatvėje, kur buvo demontuotas paminklas sovietiniams partizanams ir pogrindininkams; išpūdingas kalnas Kryžkalnyje, kur greta automagistralės Žemaičių plentas buvo susprogdintas didelių gabaritų monumentas, skirtas vadinamosios „lietuviškosios“ sovietinės 16-osios divizijos kariams; Vilniaus studentų miestelio Saulėtekio alėjoje skveras, kur anksčiau stovėjo demontuotas paminklas Leninui ir Vincui Kapsukui, o taip pat erdvė Druskininkų mieste, kur stovėjo Lenino paminklas, integruotas į teritoriją, dabar naudojamas kaip miesto renginių aikštė, bet jau be sovietmečiu privalomo vizualinio ir ideologinio akcento).

Pastaruoju metu vis labiau linkstama pakeisti tokių erdvių paskirtį ir fizinę sandarą, papildant ją antžeminais ir požeminais funkcionaliais statiniais. Nere-

tai imamasi po aikštėmis įrengti požeminius garažus. Šią tendenciją yra komentavęs architektas profesorius Gintaras Čaikauskas: „Tokiose neapibrėžtose situacijose itin aktyvi būna pelnu suinteresuotų verslininkų pozicija, nes nagrinėjamos teritorijos būna komerciškai patraukliausiose miestų erdvėse.“⁹

Lietuvoje grėsmingai daugėja atvejų, kai miesto viešųjų erdvių turinys suvokiamas siaura funkcionalistine prasme – apie tai liudija noras paversti aikštes požeminių automobilių parkavimo aikštelių stogais. Finansinį spaudimą municipalinėms institucijoms daro pelnu suinteresuotos verslo struktūros. Urbanistinės politikos komercializavimas tampa vis ryškesnis Lietuvos didmiesčių erdvinėje sąrangoje ir išdėstant traukos taškus, o dėl to vyksta sparti viešųjų erdvių erozija.¹⁰ Ypatingai skandalingos situacijos susiklostė Vilniaus Lukiškių ir Kauno Vienybės aikštėse. Privačių interesų vedini verslo struktūrų atstovai spekuliatyviai tikina, esą statyti po miestų aikštėmis požemines automobilių parkavimo aikšteles akina sudėtingos transporto kiekio ir parkavimo problemos, tačiau dažniausiai siekiama spręsti ne pačias esmingiausias transporto problemas ir juo labiau ne viešųjų erdvių plėtros klausimus, bet merkantiliškai patenkinti statybos verslo užgaidas.

Šiame kontekste galima prisiminti sėkmingą visuomenės akciją, kurioje dalyvavo net 17 visuomeninių Lietuvos organizacijų, sustabdžiusių požemines parkavimo aikštelės kūrimą po Vilniaus Odminių skveru – Vilniaus Arkikatedros pašonėje. Pastaruoju metu itin atkakliai siekiama, kad po Lukiškių aikštė būtų įrengti požemines aikšteles. Panašiais lo-

bizmo atvejais dažniausiai ignoruojamas faktas, kad atsidūrę miestų branduolinių dalių viešosiose erdvėse, šie įrenginiai tik dar labiau padidina transporto koncentraciją centrinėse dalyse ir jų prieigose.

Ne tik vietos dvasios, arba vadinamojo *genius loci* ignoravimas, istorinės tradicijos nepaisymas ir transporto problemų didinimas verčia abejoti tokia elgsenos su viešosiomis erdvėmis praktika. Nederėtų beatodairiškai statyti požeminių aikštelių dar ir dėl prastų sąlygų augti vietinėms medžių rūšims tokiose vietose: mažas žemės sluoksnis nuo paviršiaus iki gelžbetoninės perdangos leidžia čia sodinti tik iš svetur atvežtas genetiškai modifikuotas medžių rūšis, kadangi įprastos medžių rūšys tokiose vietose negali įsišaknyti. Tokiai situacijai susiklosčius lieka tik dvi išeitys: užsodinti požeminio parkingo paviršių gėlynais, krūmais ir vejomis bei mažaužgiais medeliais arba paversti ją žiojėjančia pseudokonceptualia tuštuma – nebylia, jokių prasmių neartikuliuojančia, retoriškai neišraiškinga erdve.

Problemos šiuo atveju nereikėtų suvokti kaip *sava versus svetima*. Turint galvoje, kad istoriškai Lietuvoje tokių erdvių struktūrai buvo būdingas reikšmingas medžių kiekis. Tai tinka ir kalbant apie Vilniaus sąrangą. Dar prieš II pasaulinį karą Mikalojus Vorobjovas yra išryškinęs architektūros ir gamtos sąveiką, kuri laikytina būdingu istorinio Vilniaus bruožu.¹¹ Be to, medžiai auga ne vien periferinėse viešųjų erdvių dalyse, bet labai darniai skaido erdvės sąrangą visose jos zonose. Ir vis dėlto tokių apželdintų plotų nuolat mažėja. Todėl būtų labai keista, jei miesto valdžia imtų įtikinėti visuomenę, esą Vilniaus ir kitų

didžiųjų miestų erdvėse ir taip esama per daug medžių ir kitų želdinių. Iš kai kurių pavyzdžių akivaizdu, kad mažinant žaliuosius plotus viešosiose erdvėse siekiama statyti „naudingus“ statinius ir plėsti nekilnojamojo turto rinką. Tačiau tokie siekiai neretai kertasi su viešuoju interesu, kurį ir turėtų ginti municipalinės valdžios institucijos.

Būtina aptarti ir dar vieną svarbų viešųjų erdvių transformacijos aspektą – silpniausia šios transformacijos grandis yra tokių vietų pertvarkos konkursai. Sovietmečiu įrengtų, ideologija persunktų miestų aikščių turinio ir formos restruktūrizavimui skirti konkursai rengiami nuolatos, tačiau jų rezultatyvumas yra gerokai menkesnis nei norėtusi. Konkursai dažniausiai vykdomi sporadiškai, be didesnės atsakomybės, žvilgsnio į tolesnę miesto ateitį, gana dažnai juos rengiant pastebima kompetencijos, etikos stoka, tačiau netrūksta lobistinio suinteresuotumo ir šališkumo. Šią išvalgą patvirtina daugybė jau vykusių konkursų su begaliniais turais, dviprasmiškais žiuri sprendimais arba rezultatų anuliavimu. Dažną konkursą lydi gausybė kritikų atsiliepimų spaudoje, kurie liudija, kad pageidaujama kūrėjų, visuomenės, valdžios ir verslo struktūrų sutarimą pasiekti pavyksta retai.

Profesionalams skulptoriams ir architektams puikiai žinoma, kad konkursų efektyvumui įtaką daro pertvarkomų miesto erdvių sąlygos. Per pastaruosius du dešimtmečius Lietuvoje rengiamuose konkursuose buvo dažnai pasigendama aiškiai suformuluotų užduočių, jų detalumo ir vertinimo kriterijų. Šioje srityje klestintis chaosas leidžia konkursų organizatoriams, žiuri nariams ir patiems

autoriams manipuluoti rezultatais ir kaitalioji vertinimo principus. Bent kelias per pastarąjį dešimtmetį surengtų konkursų baigėsi nesėkme būtent dėl šių priežasčių: taip atsitiko su aikštės ir paminklo generolui Vytautui Žemaičiui konkursu Vilniuje, su Prisikėlimo aikšte Kaune, o naujausia nesėkmė – Lukiškių aikštės rekonstrukcijos konkursas (arba veikiausiai išsijaušė).

Kūrėjų ir visuomenės dialogas dažnai būna nelengvas ir Europoje, tačiau apžvelgiant pokomunistinę konkursų organizavimo praktiką galima konstatuoti, kad iki šiol stokojame viešojo diskurso, kuriame nevyrautų politiniai ir patriotiniai motyvai, dažnai nulemiantys rezultatą anaipatol ne estetinio nauda. Kartais politinės grupuotės tiesiog primeta konkursų organizatoriams ir dalyviams išankstinę viešosios erdvės rekonstrukcijos ir jos funkcijų viziją, dėl to nukenčia originalūs pasiūlymai, kurių būna beveik kiekviename konkurse. Iš

dalies dėl šių priežasčių be rezultatų baigėsi keli Lukiškių aikštės konkursai ir jų turai, kuriuos lydėjo ne itin prasmingos diskusijos, ginčai, pykčio protrūkiai ir kategoriški vieno ar kito projekto protegavimai. Paskutiniojo konkurso leitmotyvas – grupės patriotais pasivadavusių politikų deklaracija, reikalaujanti, kad Lukiškių aikštėje būtų pastatyta iš valstybės herbo perkelta Vyties skulptūra. Jei taip atsitiks, beliks konstatuoti, kad Lietuvos ir jos sostinės svarbiausioje reprezentacinėje viešojoje erdvėje įteisinta „politikų minios“ valia, išankstinis manipuliavimas pačiais žinomiausiais simboliais ir ženklais, meninę formą ir prasmę aukojant siaurai suprasto patriotiškumo retorikai. Kadangi taip jau yra atsitikę ne kartą, prognozės gana niūrios: sunku nuspėti, kada Lietuvos didmiesčių sąrangoje išvysime išpūdingus urbanistinės kultūros akcentus, originalius meninius sprendimus ir gilesnę viešųjų erdvių „socialinio turinio“ supratimą.

APIBENDRINIMAI

Pokomunistinės Lietuvos viešosios erdvės, ypač reprezentacinio pobūdžio, šiandien susiduria su gausybe pozityvių ir negatyvių iššūkių, kuriuos meta sudėtingas, nelengvai įveikiamas fizinis ir mentalinis praeities paveldas, nutrūkusio tradicija, politinės ir ekonominės galios žaidimai bei kiti užsitęsusių transformacijų laikotarpio veiksniai, tad nenuostabu, kad jos dažnai tampa įvairių įtampų ir konfliktų teritorija. Nederėtų išleisti iš akių ir aplinkybės, į kurią atkreipė dėmesį architektūros istorikė Christine M. Boyer, pasak kurios, architektūra mieste – tai ne vien reginys, kurį formuo-

ja profesionalūs miesto planuotojai ir architektai; ji yra glaudžiai susijusi ir su pačia visuomene, su jos kolektyvine atmintimi.¹² Suprantama, tiek individuali, tiek kolektyvinė atmintis nėra laisva nuo vienokios ar kitokios dabarties bei praėjusių laikų gyvenimo vizijos, todėl ji gali tapti ir tampa įvairaus poveikio, manipuliacijų objektu, kita vertus, visuomenėje esama įvairių mnemoninių grupių, kurių požiūriai į praeitį nesutampa. Visa tai sunkina dialogišką požiūrį į viešųjų erdvių paskirtį, atminties ženklus ir simbolius bei jų repertuarą šiandieniniuose miestuose.

Kita vertus, svarbu formuoti ir esminius miesto kultūros pradmenis, suvokiant, kad ir individai, ir jų asociacijos, politinės ir verslo struktūros bei kiti platus, daugiasluoksniu urbanistinio lauko veikėjai turi siekti dialogo ir sveika nuovoka bei blaivių praeities vertinimu grįsto sutarimo. Svarbus šiuo požiūriu yra ir municipalinės valdžios vaidmuo. Kaip tvirtina britų urbanistikos tyrinėtojas Ali Madanipouras, viešųjų erdvių plėtojimas yra reikšmingas būdas skatinti visuomenės demokratėjimo procesus ir įvairiais būdais įtraukti piliečius į visuomeninį gyvenimą.¹³ Šis autorius primena, kad

valdžios institucijos mieste neturėtų elgtis kaip privačios firmos, kurios pirmiausia siekia mainomosios vertės. Dabartinių viešųjų erdvių ir monumentų kūrimo tendencijų analizė leidžia tvirtinti, kad šioje srityje poslinkiai nėra tokie esminiai, kurių norėtume. Kol kas tenka konstatuoti, kad dažnai esame įkalinti praeityje susiformavusių mąstymo ir veiklos įpročių, o elgsena su viešosiomis erdvėmis primena nebrandžias politinių jėgų varžybas. Miesto viešosios erdvės ir yra tas lygmuo, kuris byloja ne tik apie tų erdvių ar jose esančių vizualinių ženklų, bet ir apie visos visuomenės demokratėjimo lygį.

Literatūra ir nuorodos

- ¹ Žr.: Stasys Samalavičius. *Vilniaus rotušė*. – Vilnius: Vilniaus rotušė, 2006, p. 72–88.
- ² Žr.: Dieter Frick. Spatial Energy and Supportiveness in Public Space. // *Journal of Urban Design*, 2007, Nr. 12 (2), p. 272.
- ³ Žr.: Ali Madanipour. *Public and Private Spaces of the City*. – London and New York: Routledge, 2003, p. 233.
- ⁴ Žr.: Lewis Mumford. *The Urban Prospect*. – New York: Harcourt, Brace and World, 1968, p. 83.
- ⁵ Žr.: Rimantas Buivydas. *Architektūra: pozityvai ir negatyvai*. – Vilnius: Ex Arte, 2006, p. 133–177.
- ⁶ Algimantas Mačiulis. Gyvybingos visuomenės erdvės. // *Archiforma*, 2006, Nr. 3, p. 65.
- ⁷ Žr.: Audrius Novickas. *Atminties įprasminimas miesto aikštėje: nuo paminklo iki patirčių erdvės*. – Vilnius: Technika, 2010, p. 27.
- ⁸ Žr.: Jolita Kančienė. Laikiniosios sostinės reprezentacinės aikštės. // *Archiforma*, 2006, Nr. 3, p. 72–80.
- ⁹ Gintaras Čaikauskas. Atskirtys visuomeninėje aplinkos sampratoje. // *Urbanistika ir architektūra*, 2009, Nr. 33, p. 251.
- ¹⁰ Žr.: Almantas Samalavičius. Vilnius City: Urbanism Driven by Consumption. // *Lituanus* (Chicago), Vol. 56, no 2, 2010, p. 48–51.
- ¹¹ Žr.: Mikalojus Vorobjovas. *Vilniaus menas*. – Kaunas: Spaudos fondas, 1940, p. 1–15.
- ¹² Žr.: Christine M. Boyer. *The City of Collective Memory: Its Historical Imagery and Architectural Environments*. – Cambridge: The MIT Press, 1998, p. 32.
- ¹³ Žr.: Ali Madanipour. *Roles and Challenges of Urban Design*. // *Journal of Urban Design*, 2006, no. 11 (2), p. 186.